

Yves T'Sjoen

Yves T'Sjoen is als hoofddocent verbonden aan de Vakgroep Letterkunde van de Universiteit Gent en als buitengewoon hoogleraar aan het Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch. Hij is gespecialiseerd in moderne editiewetenschap en moderne poëziestudie (interbellum en naoorlogse Nederlandstalige poëzie).
E-mail: Yves.TSjoen@UGent.be

'Zou de werelddol een beetje aan het leeglopen zijn?' Herman de Coninck over het Afrikaans en Afrikaner maatschappij, cultuur en politiek

Herman de Coninck on Afrikaans and Afrikaner society, culture and politics

In the institutional context of literature in Flanders Herman de Coninck (1944–97) was an important player (or “actor”). The author is well known as a poet, a literary critic and editor of the Dutch *Granta*-like magazine *Nieuw Wereldtijdschrift* (*NWT*). Academics and essayists have paid much critical attention to de Coninck's poetics and aesthetic views. In a recent anthology of Flemish poetry since the sixties, *Hotel New Flandres* (2008), he is called an innovative “paradigmatic poet” in the poetry system of Flanders. Much less known is his place in and relationship to the field of Afrikaans literature. Daniel Hugo published two anthologies with poetry of de Coninck in Afrikaans and Antjie Krog was invited by the Flemish editor to participate in *NWT*. Later on, these essays were rewritten and brought together in Krog's *Country of My Skull*. Reading prose and poetry by de Coninck and focusing on references to South Africa, we can study his perspective on Afrikaans (language and literature), his points of view on social and political developments in the post-apartheid era. The purpose of this article is to present documentary material to illustrate and comment on de Coninck's ideas on literature, language and society. This commentary on ideological and aesthetic opinions can form the basis for further discursive and institutional research with regard to the presence in and the image building of South Africa in the works by a canonized Flemish writer. **Keywords:** Flemish literature, Afrikaans literature, language and society, political and cultural discourse.

In de inleidende tekst van de invloedrijke studie *De productie van literatuur* (2006), die in Nederland (en Vlaanderen) het literair-institutioneel onderzoek op de kaart heeft gezet, hebben samenstellers Kees van Rees en Gillis Dorleijn een poging ondernomen om vanuit veldtheoretische inzichten (o.a. van de Franse socioloog Pierre Bourdieu) het maatschappelijke veld te definiëren. Kort samengevat: het literaire veld (een complex van instituties, actoren, mechanismen en strategieën) wordt als een onderdeel van het culturele en het maatschappelijke veld beschouwd. Het culturele veld is ingebed in een samenleving die als een “geheel van onderling afhankelijke sferen” wordt omschreven (cultuur, politiek, economie). Politieke en socio-economische factoren kunnen een impact hebben op de ontwikkeling van het culturele veld en ook andersom kan cultuur een effect sorteren in het maatschappelijke leven. Een actor in een specifiek literair veld kan uiteraard ook bemoeienis hebben met andere culturen en taalgebieden. Of concreet: in het institutioneel onderzoek kan worden gepeild naar netwerken van schrijvers die zich via contacten, vertalingen, het

redacteurschap van tijdschriften et cetera over de landsgrenzen spreiden. In hun tekst spreken beide auteurs, met betrekking tot het studieboek, over “de instituties en actoren die in Nederland het literaire veld uitmaken en de inbedding van dit veld in andere maatschappelijke velden in Nederland” (Dorleijn en Van Rees 23).

Herman de Coninck is een actor die in het Nederlandse taalgebied (in Nederland en Vlaanderen) op verschillende terreinen present was. Institutioneel als tijdschrift-redacteur en journalist, dichter en vertaler; poëticaal (of beter: in de functie van verstrekker van symbolisch kapitaal) als gezaghebbend criticus, bloemlezer, lector en essayist. Een aspect dat tot vandaag minder aandacht kreeg, zijn De Conincks banden en opvattingen omtrent de Afrikaanse literatuur in Zuid-Afrika. De Coninck was er enkele keren op uitnodiging te gast en in de vertaling van Daniel Hugo is de dichter aanwezig in het Afrikaanse literaire veld. Hugo bezorgde een eerste Afrikaanse vertaling met *Liefde, miskien* (1996), een bloemlezing uit De Conincks eerste drie dichtbundels, en in 2009 verscheen *Die lenige liefde* (naar de titel van De Conincks debuutbundel in 1969). Die laatste publicatie biedt een Afrikaanse anthologie van vijftig gedichten (met name een keuze van twintig teksten uit *Liefde, miskien*, aangevuld met dertig nieuwe vertalingen) uit De Conincks postuum uitgegeven verzamelbundel *De gedichten* (2000).

De opzet van deze bijdrage is, naast de poëtische opvattingen, de visie van De Coninck op de Zuid-Afrikaanse politiek en maatschappij te duiden aan de hand van expliciete uitspraken en autobiografische fragmenten uit het literaire oeuvre.

Deze verkennende inventariserende tekst presenteert een globaal overzicht van de institutionele banden met en ideologische uitspraken van de Vlaamse actor De Coninck over Zuid-Afrika en het Afrikaans. In mijn overwegend *documentaire* bijdrage bied ik een becommentarieerd overzicht van alle tekstplaatsen in De Conincks oeuvre waar wordt gerefereerd aan Zuid-Afrika en het Afrikaans. Een netwerkanalyse, waarbij allerlei contacten met schrijvers, uitgevers en vertalers aan bod moeten komen, dient nog een aanvang te nemen.

Naar de werkexterne opvattingen van Herman de Coninck (1944–97), over Afrikaanse taal en politiek, en meer specifiek over maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika na de eerste democratische verkiezingen sinds de opheffing van het apartheidsysteem (27 april 1994), is nog maar weinig onderzoek verricht. Nochtans heeft De Coninck in vijf genummerde autobiografische prozafragmenten, getiteld “Het niets tussen twee plekken” en gebundeld in *De cowboybroek van Maria Magdalena en andere reisverhalen* (107–34; *Het proza* 649–82), zijn zienswijze geformuleerd op de levensvatbaarheid van Mandela’s zogeheten Regenboognatie, en de perspectieven van het Afrikaans als een van de elf officiële ambtelijke talen van het nieuwe Zuid-Afrika. De Conincks beeld van het land is een constructie die tot stand is gekomen naar aanleiding van vier bezoeken en gebaseerd op gesprekken over en een confrontatie met de hedendaagse Afrikaanse poëzie. Uiteindelijk hebben de

contacten met Afrikaanstalige schrijvers, wat we vandaag *interculturele networking* noemen, geleid tot twee bloemlezingen met naar het Afrikaans vertaalde gedichten uit De Conincks verzamelde poëzie. Ook andersom heeft de Vlaamse schrijver, in zijn rubriek “De vliegende keeper” in de krant *De Morgen* en in het *Nieuw Wereldtijdschrift* (waarvan hij in 1984 stichtend redacteur was), aandacht gevraagd voor het Afrikaans, de Afrikaanse literatuur en de complexe politieke situatie in Zuid-Afrika.

Eerste contacten

De eerste aanblik van Zuid-Afrika geschiedde voor Herman de Coninck uit “het oog” van een vliegtuigraampje. Deze optische metafoor is overigens ontleend aan Breytenbach. De Zuid-Afrikareiziger schreef in het fragment “Cultuur als besmetting”, na de belevenis van de spectaculaire bocht die het vliegtuig over de Atlantische oceaan maakt bij het naderen van Kaapstad:

Het eerste wat je vanuit het vliegtuig ziet is de Tafelberg, een altaar voor de goden.
Het eerste wat ik denk is: het land is alvast mooi. Helemaal een klootzak kan die Jan van Riebeeck niet geweest zijn, dat hij uitgerekend hier aan land kwam. Vaak hangt er een wolk boven de berg. Die heet: tafelkleed. Het tweede wat ik dus denk is: ook de taal is alvast mooi. Maar mag je dat wel denken?” (*De cowboybroek* 111)

Aan de ethisch gefundeerde terughoudendheid van De Coninck zal ik verder in dit opstel enkele beschouwingen wijden.

In het voetspoor van Herman de Coninck, en terloops in deze bijdrage ook van zijn toenmalige echtgenote Kristien Hemmerechts (45–66), tracht ik op basis van de verspreid gepubliceerde en gebundelde opstellen over Zuid-Afrika te achterhalen welke uitspraken De Coninck heeft gedaan over het land en meer specifiek over het Afrikaans. Ik volg een traject dat zal leiden naar enkele Afrikaanse dichters en naar de linguïstische (al dan niet gecreoliseerde) smeltkroes die het Afrikaans is. De Coninck heeft van zijn dominante institutionele positie in het literaire veld van Vlaanderen (en Nederland) gebruik gemaakt om het werk van dichters in Zuid-Afrika ook in het Nederlandse taalgebied onder de aandacht te brengen en/of te promoten. Vroeger dan Gerrit Komrij, met een ruime bloemlezing uit de Afrikaanse poëzie (*De Afrikaanse poëzie in duizend en enige gedichten*), heeft de Vlaamse schrijver en criticus een lans gebroken voor de Afrikaanstalige literatuur van Zuid-Afrika. Mede op zijn instigatie is Afrikaanse poëzie naar het Nederlands vertaald en ontstond in de post-apartheid-periode meer publieke belangstelling voor ontwikkelingen in het literaire landschap van Zuid-Afrika.

Reisimpressies van Zuid-Afrika

De Coninck heeft zijn herinneringen aan twee verblijven in Zuid-Afrika, in oktober 1994 (een half jaar na de verkiezingen van 27 april) en in 1995, te boek gesteld in de bundel *De cowboybroek van Maria Magdalena* (1996). De uitgave is een van de laatste boekpublicaties van De Coninck. Een jaar later overleed hij in Lissabon. Ik voeg er nog aan toe dat hij ook in oktober 1996 in het land was, zoals verderop nog zal blijken uit enkele overgeleverde brieven aan zijn toenmalige echtgenote Kristien Hemmerechts.

Hemmerechts heeft op haar beurt reisherinneringen in een tekst verwerkt, getiteld "Stemmen van Zuid-Afrika" en een jaar eerder opgenomen in de bundel *Amsterdam retour* (1995). Een vergelijkende lectuur van beide bundels levert weinig spectaculairs op. De Coninck en Hemmerechts reisden samen en doen in hun beschrijvend proza verslag van hun gedeelde reiservaring. Anekdoten en beschouwingen, gesprekken, herinneringen aan personen en gebeurtenissen echoën in beider egogeschreven. Zo lees ik bij Hemmerechts (61) over een bezoek aan Witsand, het idyllische dorpje geborgen in een oogverblindende witte duinenmassa in de branding van de Indische Oceaan. Hemmerechts zelf schreef trouwens een roman *Wit zand*, genoemd naar het toponiem Wissant in Frans-Vlaanderen. Daar verwijst ze nadrukkelijk naar in haar "Stemmen van Zuid-Afrika". Ook het autobiografische verhaal van De Coninck over hun gezamenlijk verblijf in de buurt van het natuurreservaat De Hoop, in het Oosten van de West-Kaapse provincie, heet "Wit zand". In dit prozafragment stelt de verteller drie plekken centraal die luisteren naar diezelfde naam.

De anekdote over "Lawaaiwater" (of dus Witsand) aan de "zuidkust van Zuid-Afrika", op weg naar Grahamstad en Port Elizabeth in de Oost-Kaap, staat beschreven in het volgende verhaalfragment van De Coninck, dat niet toevallig begint met een aftelrijmpje van de dichter Van Zyl:

[...] Op reis in Zuid-Afrika ontmoetten we de dichter Wium van Zyl en zijn vrouw Dorothea. Wium is de auteur van het in Zuid-Afrika zeer beroemde versje "Sout-en-peperpotjies":

Ons twee is maatjies
precies eenders
buiten ons gaatjies.

Ze hadden een buitenhuisje in Witsand, zuidkust Zuid-Afrika, waar de Brede Rivier uitmondt in zee. Ze zouden zeer verguld zijn als we daar een lang weekend wilden doorbrengen, de enige tegenprestatie die ze vroegen was dat Kristien voor de wegwijzer naar Witsand zou poseren met haar boek *Wit Zand*. Het werd het heuglijkste weekend van de hele reis. Het huisje bleek "Lawaaiwater" te heten: dat moest wel een vondst van Wium zijn. Of van het water zelf, want de Brede Rivier komt hier aangestormd om terecht te komen in de remstrook van haar zeemonding:

zee die de rivier in wil, rivier die de zee in wil, het zorgt voor een luidruchtige stilstand. Onze slaapkamer heeft een balkon, en dat balkon een schommelstoel, en daarin bezit ik ten zeerste mezelf. Zo hoort de wereld te zijn, er bestaan plekken waar de wereld dat gesnapt heeft. Het is september, walvissenseizoen. En jawel, zelfs vanaf het balkon zie je ze, nog geen vijftig meter zee-inwaarts, eerst een fonteintje, dan een vin of een staart: walvissen, kleine, drie à vier meter, ontroerende speelvogels, speelvissen, van een groot geslacht. De zee is roestkleurig, vanwege ijzermaterialen vermoed ik, pas veel verder probeert ze haar blauwen uit. Het zand is zo wit als beloofd. Duinen met rillerige ruggengraatruggen. Daarachter hard-groen *kleinhout*. Het strand wemelt van de *strandpipers* en de witgatspreeuwen. De namen van de dingen zijn hier bijna zo mooi als de dingen zelf. Tegen de avond zie ik op het strand een man met een soort fietspomp bezig. Het lijkt alsof hij de aarde aan het oppompen is. Hij zwoegt er bij. Nu je het zegt, het loopt hier zo zacht, zou de wereldbol inderdaad een beetje aan het leeglopen zijn? Nee, zegt de man, hij is op zoek naar mud prawns, moddergarnalen als aas om morgen mee te vissen.

Later het Zuiderkruis tegen de achtergrond van de helderste melkweg ooit gezien, een hemel met een soort roodvonk, lijkt het wel, geelvonk. Het te grote en het te kleine en hoe dat hetzelfde is: kijken naar schelpen, kijken naar de melkweg. Ik ben een zandkorrel in het diepst van mijn gedachten. (*De cowboybroek* 118–19)

Het verhaal, waaruit ik dit fragment put, is gelardeerd met poëtisch geformuleerde anekdotische beschrijvingen zoals wel meer voorkomen in reisimpressies van deze romantische schrijver. De verteller vergaapt zich aan “ontroerende speelvogels” en “duinen met rillerige ruggengraatruggen”. Hij staat in bewondering voor de “helderste melkweg” en mijmert vanuit een eurocentrisch perspectief over de wonderen van de Zuid-Afrikaanse natuur. Hoe poëtisch of retorisch geformuleerd ook, deze auteur ontsnapt duidelijk niet aan de clichébeelden van de natuurpracht in Zuid-Afrika.

Een onbestaand gedicht van Breytenbach

Relevanter dan een beschouwing te wijden aan dergelijke reisreportageachtige fragmenten, of het autobiografische gehalte van De Conincks verhalend proza te onderzoeken, is te peilen naar diens meer geïmpliceerde of uitgesproken standpunten over Zuid-Afrika. “Charisma in de uitverkoop” en “Cultuur als besmetting” zijn wat dat betreft revelerende teksten waarin de schrijver zijn bedenkingen over het weezinwekkende karakter van het politieke systeem en over de schoonheid van de mensen en de landschappen heeft verwerkt, maar ook zijn visie op het Afrikaans.

Het eerste verhaal “Charisma in de uitverkoop” van De Coninck in *De cowboybroek* begint als volgt:

Ik ben twee keer in Zuid-Afrika geweest, in 1994, volop in de euforie van Mandela, en in 1995, toen een verbitterde blanke taxichauffeur me vertelde dat er spoedig een burgeroorlog zou losbarsten tussen Zoeloes en Xhosa's, en na enig bloedvergieten zou men opnieuw de blanken nodig hebben als strenge opzichters, hoopte hij. In mijn kop en in dit verslag waaien 1994 en 1995 door elkaar (107).

De eerste reis waaraan de schrijver hier refereert, had zoals gezegd plaats in oktober 1994. De aanleiding voor een tweede verblijf, begin augustus 1995, was een lezingentournee die De Coninck bracht op een neerlandistiekcongres in Bloemfontein en in Potchefstroom ("het ergste van het ergste, of het witste van het witste" (uit een brief van Herman de Coninck aan Daniël Hugo, dd. 27 juli 1995; *Postumiteit* 614). Aansluitend, na zijn publieke optreden aan de universiteiten en in culturele centra van beide steden, ondernam hij naar eigen zeggen in opdracht van een Belgisch radioprogramma een autotocht naar de Drakensbergen. Over deze tweede reis, die hem toen niet naar de Kaap bracht, schreef hij een brief aan Daniel Hugo. Zoals gezegd heeft Hugo met *Liefde, miskien* (1996) een voor het Afrikaanse publiek beeldbepalende bloemlezing uit De Conincks poëzie naar het Afrikaans samengesteld.¹ Dat De Coninck überhaupt een tweede reis naar het zuidelijk halfrond heeft ondernomen, was blijkens onderstaande brief helemaal niet zo evident.

[...] Ik zie daar zeer tegenop. 1/ Kristien gaat niet mee. 2/ Zonder haar ben ik helemaal geen dapper reiziger. 3/ Ik heb gisteren mijn rib gebroken: gewoon thuis van de trap gevallen, uitgegleden op mijn kousen. Alles wat ik met mijn linkerarm doe, doet pijn. In Zuid-Afrika moet ik met die arm schakelen met de auto. 4/ Ik moet ten laatste 13 augustus terug in België zijn, dus ik heb geen tijd om jullie in Kaapstad te bezoeken. Vooral dat laatste vind ik jammer [...]. (*Postumiteit* 614)

Nog vóór beide excursies waarover hij rapporteert en fictionaliseert in *De cowboybroek*, toen hij naast Bloemfontein en "Potch" ook het "Britse" Durban heeft bezocht, had De Coninck zijn belangstelling voor Zuid-Afrika al meermaals laten blijken. Meer bepaald op het moment dat het verscheurde land de nadagen van het apartheidsregime doormaakte en de toekomst bijzonder onzeker oogde. De Coninck heeft ook enkele keren zijn waardering, zo niet zijn fascinatie, voor het literaire werk van schrijvers als J. M. Coetzee, Nadine Gordimer, Elisabeth Eybers en Breyten Breytenbach uitgesproken. Aan die laatste "verzetsfiguur", schrijver in de diaspora, heeft hij overigens ook een gedicht gewijd (Van den Bergh 356). De genese van het gedicht moet worden gedateerd nadat Breytenbach in 1992 mee het Gorée Institute, Centre for democracy, development and culture heeft opgericht (met een verwijzing naar het slaveneiland Gorée voor de kust van Dakar, Senegal). Het instituut streefde ernaar het contact tussen intellectuelen en democratische instellingen in Afrika te bevorderen, en de democratie op het continent te stimuleren ([Auteurscollectief] 75). De bemiddelaarsrol

die Breytenbach vervulde, en zich dus ook institutioneel aantrok, zit mee verwerkt in het gedicht. De tekst van De Coninck is niet opgenomen in een dichtbundel, maar kan wel worden teruggevonden in het essayboek *De vliegende keeper* (1995). Het gedicht bestaat uit door De Coninck vertaalde en door hemzelf tussen aanhalingstekens geplaatste regels uit (eigen en vertaalde) poëzie van Breytenbach.

“Wanneer een oude man sterft in Afrika,
brandt er een bibliotheek af.”

Ik kom uit het niets en zal tot niets komen,
maar ik neem er wel de tijd voor.
De wereld waarin ik thuis ben is Afrika.
Het is de enige uitweg die ik heb om gebruik
te maken van al mijn zintuigen en vermogens.
Deze aarde was de eerste die sprak.
Zij heeft mij voor eens en altijd uitgesproken.

De zuidooster stuift door de straten van de stad,
verandert het geslacht van honden.
De zon valt als een koffiezakje in de ketel
en al spoedig is de nacht zwart doorgelopen.
Heiligen storten in de leegte, niets achterlatend
dan een kreet als een serpentine in de lucht.

“Liefde is niet maken, maar vergezellen”.
(*De vliegende keeper* 34–35)

Over dit romantisch getoonzette maar evenzeer politiek-ideologisch geladen gedicht (Breytenbach als “alerte politieke verslaggever”), dat tegelijk als programmatisch voor De Conincks eigen poëtische opvattingen *at that time* kan worden gelezen (met als sleutelbegrippen ontregeling en troost),² tekende hij nog het volgende op:

[Dit] gedicht is een onbestaand gedicht van Breytenbach. Zijn poëzie vind ik moeilijk, maar ik zou er eens beter mijn best op moeten doen. Zijn verslag *Terugkeer naar het paradijs* vind ik gedreven, soms zijn het overhaaste kladnotities, meestal is het buitengewoon knap. Het voordeel van Breytenbach is dat hij ook veel weet, en dat je tussen zijn erudiete verslaggeverij ineens een zin pure poëzie aantreft, waarna hij gelukkig weer tot de orde van de dag overgaat. Zo hoort poëzie te functioneren, in een prozatekst: ontregelend. Het proza regelt het dan wel verder. Zo lees je het verslag van de dood van iemands vader, heel accuraat, waarna de regels: “Wanneer een oude vrouw sterft is de wereld vol vlinders, wanneer de ogen van een oude man breken, worden de bomen donker.” Waarna nieuwe alinea, andere levens,

want er zijn er genoeg. De scrupuleloze commercant bijvoorbeeld: “een vogel die schijt in alle bomen”. Breytenbach heeft het oog van de alerte politieke verslaggever, gecombineerd met de taalwijsheid van de Toearegs. In zijn inleiding schrijft hij in elk geval dat hij troost vindt bij gezegden als: “De dood is niet iets als thee-drinken.”

Ik heb een gedicht gemaakt, uitsluitend bestaande uit regels van Breytenbach—en van anderen die hij citeert [...]. Ik vind het een erg mooi Breytenbach-gedicht. Alleen heeft hij het nooit zo onder elkaar opgeschreven. En als je Afrika vervangt door Vlaanderen, zou ik er zelf wel voor willen tekenen [...]. (*De vliegende keeper* 34)

De Coninck blijkt gecharmeerd door de “scrupuleloze” versregels van Breytenbach die onder meer ontleend zijn aan “de taalwijsheid van de Toearegs”.³ Het is met name de combinatie van erudiete en politiek geladen passages én “de wijsheid” van primitieve volkeren die voor de dichter de overtuigingskracht van deze schrijftuur bepaalt. Het is evenwel niet de poëzie *an sich* (“de pure poëzie”) die de Vlaamse schrijver in de ban hield. Hij heeft het expliciet over “de verslaggeverij”. Versregels fungeren als deraillerende elementen in een prozatekst; ze zorgen klaarblijkelijk voor verdieping, voor een brok levenswijsheid die je op dat moment in de verslaggeving niet verwacht. Dat is wat hij noemt de registerwisseling tussen het proza van Breytenbach en het taaleigen van het Noord-Afrikaanse nomadische Berbervolk.

De Coninck mag dan wel zijn eigen Breytenbach-gedicht hebben geconcipieerd met vertaalde regels die de Zuid-Afrikaanse schrijver zelf zou hebben ontworpen of die hij in vertalingen ontleende aan andere schrijvers (de Toearegs), hij noemt het eclectisch samengestelde gedicht vooral “erg mooi”. Hij besluit veelzeggend: “als je Afrika vervangt door Vlaanderen, zou ik er zelf wel voor willen tekenen” (mijn cursivering). Het is ongetwijfeld de wijze waarop Breytenbach zijn liefde voor Afrika belijdt (“De wereld waarin ik thuis ben is Afrika”), door gebruik te maken van beelden ontleend aan teksten van inheemse Afrikaanse volkeren, die De Coninck weet aan te spreken. De transparantie van het taalgebruik, de parlandistische toon, de van “levenswijsheid” vervulde beeldentaal zijn de ingrediënten van een poëzie die ook hij in het eigen scheppende oeuvre voorstond.

Overigens, naast deze poëticaal te lezen Breytenbach-compilatie—Breytenbach *à la manière de* De Coninck—heeft hij volgens het beproefde procédé in hetzelfde opstel in *De vliegende keeper* ook een gedicht voor Czesław Miłosz geconcipieerd, met regels ontleend aan het dichtwerk van de Poolse Nobelprijswinnaar.

Politieke stellingname in *Nieuw Wereldtijdschrift*

De Coninck was niet alleen dichter en poëziecriticus. Hij was ook tijdschriftredacteur. In 1984 is in Vlaanderen uit de erfenis van het vrijzinnige *Nieuw Vlaams Tijdschrift*

(1944–83) het glossy, op glanzend papier gedrukte *Nieuw Wereldtijdschrift* opgericht. In dit literair-journalistieke magazine vroeg hoofdredacteur De Coninck meermaals aandacht voor markante teksten uit de Zuid-Afrikaanse literatuur. In het jaar van zijn Breytenbach-gedicht verscheen een speciaal aan Zuid-Afrika gewijde aflevering van het NWT (mei-juni 1995), met bijdragen van (in volgorde van verschijnen) Etienne van Heerden, Henk van Woerden, André Brink, Stephen Watson (in een vertaling van Eva Gerlach), Antjie Krog, Riana Scheepers, Damon Galgut, J. M. Coetzee en Chris van Wyk; van Koen Wessing is een portfolio met foto's in de townships opgenomen. De Coninck, samensteller van de aflevering, leidde ook in, en was wellicht verantwoordelijk voor de *leads* bij de respectieve bijdragen. In het woord vooraf benadrukte hij, als het ware om het initiatief in de lage landen te legitimeren, de ommezwaai die zich na de vrijlating van Mandela en daarna na de verkiezingen van 1994 in het land had voltrokken. De Coninck formuleert zijn kritische kanttekeningen bij de manier waarop de culturele boycot ten tijde van de alleenheerschappij van de Nasionale Party is gevoerd. Uiteindelijk hebben die drastische maatregelen zich gekeerd tegen de Afrikaanse literatuur en “de progressieve Afrikaanse schrijvers”, zo stelt De Coninck, en niet diegenen getroffen die in hun handelen en mentaliteit gruwelijke feiten hebben gepleegd.

De tijd is voorbij dat wij Zuid-Afrika op z'n nummer wilden zetten. Dat ging soms hard. Ik herinner me een Nacht van de Poëzie in Utrecht waarop Willem Frederik Hermans was uitgenodigd, die toen pas naar Zuid-Afrika was geweest. De zwarte dichter Julian With dreigde toen met een rel. Waarop Hermans bedankte.

Andersom vertelde de Afrikaanse dichter Wyum [sic] van Zyl me hoe hij begin jaren tachtig in Nederland aan zijn doctoraal over Hermans zat te werken en hoe hij zich voortdurend opgejaagd voelde: men had hem eens op heterdaad moeten betrappen, dan was hij meteen het land uit gezet.

Nee, een economische boycot is uitstekend, maar niemand houdt zich eraan. Maar met een culturele boycot ontzeg je juist de progressieve Afrikaanse schrijvers de solidariteit die ze in hun eenzaam geschrijf zo nodig hebben. En de voorstanders van de apartheid? Juist hen hadden we onze geschriften niet moeten onthouden. We hadden hen ermee moeten bombarderen. Cultuur is een wapen.

Kortom, dit Zuid-Afrikanummer komt tien jaar te laat. Het kan geen aanspraak meer maken op moed.

Maar misschien kan het nog interesse wekken, want Zuid-Afrika heeft een knappe literatuur.

We hebben geen enkele poging gedaan om een politieke *status questionis* te maken. Maar in zijn totaliteit, in de samenstelling van zijn tekorten, geeft het nummer toch een goed beeld, hopen wij, van een onoplosbaar land, dat zichzelf, althans in dit nummer, op een inspirerende manier tegenspreekt en aanvult. (“Voorwoord” 1995: 3)

Analoge passages over de functies van cultuur en de betekenis van de Afrikaanse literatuur d.w.z. literatuur in het Afrikaans, heeft De Coninck verwerkt in "Cultuur als besmetting" (in *De cowboybroek*). Taal en politiek: ze grijpen volgens onze auteur in een land als Zuid-Afrika immer en altijd in elkaar. Taal heeft er per definitie een ideologische lading die niet los kan worden gezien van maatschappelijke en politieke gebeurtenissen. In het volgende fragment worden de schoonheid en de dispaartheid van het Afrikaans bezongen. De taxatie van het Afrikaans, die trouwens aansluit bij vaker geregistreerde uitspraken van Nederlandssprekenden over de speelsheid en zangerigheid van het Afrikaans, nog vóór De Coninck in 1994 een eerste keer de Zuid-Afrikaanse bodem betrad en het Afrikaans van *native speakers* aanhoorde, is klaarblijkelijk louter en alleen gebaseerd op jeugdsentimenten. Meer bepaald op zijn eerste kennismaking op de schoolbanken met de Afrikaanse literatuur. De herinneringen gaan terug op schoolbloemlezingen, zoals *Zuid en Noord*, die op de lectuurlijst stonden van het katholiek middelbaar onderwijs in België. Daarover schreef hij: "[deze schoolboeken] eindigden altijd met een sectie Afrikaanse poëzie. Van W[y]k Louw stond er nog in, en een enkele keer ging men zelfs tot Elisabeth Eybers. Ik vond het een buitengewoon poëtische, licht amusante taal" (*De cowboybroek* 112). Overigens, in later verschenen anthologische schoolboeken als *De dubbelfluit*, samengesteld door de Vlaamse priester-dichter en Groot-Nederlands denkende Anton van Wilderode, komen nog steeds Afrikaanse schrijvers als Eybers en Opperman voor. Aan de recuperatiestrategieën (gericht op enkele Afrikaanse dichters), vanuit een nationalistisch Al-Diets standpunt, kan een interessant onderzoek worden gewijd.

Aan de taal van deze dichters, het Afrikaans, betuigt De Coninck zijn liefde. Ik citeer het fragment in extenso, ook al gezien de politieke relevantie van de uitspraken die de schrijver doet en de visie die hij in de openingsaline op het ontstaan en de eigenheid van het Afrikaans naar voren schuift.

[...] Uit [een] ingewikkelde haat-liefde moet het Afrikaans ontstaan zijn. Zal ik eens iets gedurfd proberen? Haat-liefde: zou het dan kunnen dat de apartheid uit haat is ontstaan en het Afrikaans uit liefde? Zou het kunnen dat deze taal, het Afrikaans, mee van het beste is wat dit land te bieden heeft? Al wat de Afrikaners in hun apartheidspolitiek niet konden gedogen, rassenvermenging, hebben ze in hun taal wel toegelaten. Met zijn dubbele ontkenning is het een soort oud West-Vlaams dat zich met alle graagte heeft vermengd met Engels en Zoeloe en Xhosa, dat zijn calvinisme heeft doorspekt met zwarte lekkerheden, dat zijn reglementen mee heeft laten genieten van zonde. Het is taalkundig gezien de meest overspelige taal die ik ken. Pas nu begrijp ik waarom Breyten Breytenbach er nog altijd niet in slaagt zich Europeaan te noemen. Hij is een zoon van de landschappen van de Karoo, van schraalte en onmetelijkheid en dubbele wolkenvelden: lagere wolken waardoorheen je de hogere ziet. (Niet het proza is hier gelaagd, maar de hemel.) En bovenal: hij spreekt de zeer besmette taal die het Afrikaans is. Hij bepleit zelfs

die besmettelijkheid, het kan niet besmet genoeg, cultuur is besmetting.

“De taal is gansch het volk”: was dat hier maar waar geweest.

Er is voor deze taal zelfs een monument opgericht, in Paarl. Het enige taalmonument ter wereld. Volgens Tom Lanoye is het een geërecteerde fallus met drie ballen – maar de fallus is hol, je kunt er onderaan in, en dan merk je bovendien dat hij bovenaan besneden is, je kijkt naar een topje blauwe lucht, zodat je je helemaal een spermatozoön voelt, onder de indruk van de lange weg die het Afrikaans nog te gaan heeft. Maar het is wel bereid zich het zwerk in te schieten. Mandela heeft het monument laten staan. Waarschijnlijk tot de dag dat de tien andere talen ook hun monument eisen. Ik voel me een beetje IJzerbedevaartachtig. Maar ik lees ook bij de entree een versteend citaat van de dichter Van W[y]k Louw, die de hoop uitspreekt dat deze verbasterde taal, net dankzij haar verbastering, iets van Europa én van Afrika zal kunnen huisvesten. Het is niet deze taal waar iets mis mee is.

Zal het Afrikaans overleven? Ja, denkt J. M. Coetzee, maar niet het deftige Afrikaans van de blanken, maar het nog veel verbasterder dialect dat de bruinmense spreken. In André Brinks boekje 27 april. Een jaar later staan een paar voorbeelden van dit taaltje. Helaas ook een paar voorbeelden van verbittering na één jaar Mandela [citaten van Jan Rabie en Adam Small, *yt*] [...] In een stuk in de NRC van vorige zomer maakt Henk van Woerden zich vrolijk over de pogingen die zowat alle Afrikaanse neerlandici nu doen om hun taal, met subsidie van de Nederlandse Taalunie, met rugdekking van het prestigieuzere Nederlands, van de vergetelheid te redden. Maar het gaat niet om een taalstrijd, maar om een klassenstrijd binnen die taal, zegt hij.

Ik heb zelf aan zo’n congres voor neerlandici meegedaan, in Bloemfontein. Ik wil daar graag iets op terugzeggen. Dat de Taalunie het Afrikaans steunt: beter laat dan nooit. Het is meer *Wiedergutmachung* dan steun. De economische boycot was zeer terecht, en die heeft gewerkt ook. Maar juist de culturele boycot van Nederland heeft het prestige van zowel het Nederlands als het Afrikaans ondermijnd. Aan de universiteiten werd dat zo verschrikkelijk gelijkhebberige Nederlands gehaat. Die afkeer heeft bijgedragen tot de snelheid waarmee het Afrikaans verbasterde. (Ik lees in een hotelkamer in een bijbel van het begin van de eeuw. Dat Afrikaans is voor mij woord voor woord verstaanbaar. Bij één alinea van Adam Small heb ik vijftig voetnoten nodig.)

Het was vooral grotesk. Dichter en hoogleraar Wium van Zyl, die in de Amsterdamse universiteitsbibliotheek kwam werken aan zijn doctoraal over W. F. Hermans, zat daar in de voortdurende vrees dat hij ontmaskerd zou worden en over de grens gezet. Francis Galloway, die eind jaren tachtig doctorerde over Breyten Breytenbach, werd de toegang tot het huis van de Anne Frank-stichting ontzegd. Tegelijkertijd zou W. F. Hermans—die toen pas was ingegaan op een

uitnodiging om Zuid-Afrika te bezoeken, ondanks het feit dat hij met een kleurlinge was getrouwd—komen voorlezen op de Nacht van de Poëzie in Utrecht. De zeer donkerzwarte dichter Julian S. With, die niet alleen zijn naam tegen heeft maar helaas ook zowat al zijn poëzie, dreigde toen met een rel. Waarop Hermans bedankte.

Het meest absurde was dat het blanke protest in Zuid-Afrika zich juist in die culturele sector afspeelde: door de boycot werd uitgerekend aan het progressieve blanke protest onze solidariteit onttrokken. En de voorstanders van de apartheid? Juist hun hadden we onze geschriften niet moeten onthouden, zegt André Brink, we hadden hen ermee moeten bombarderen.

Verder ben ik als Vlaming, weet hebbende van taal- en klassenstrijd, geneigd te denken dat taal zijn dialecten mag hebben, want daar heerst nogal wat vindingrijkheid—maar dat het toch goed is dat de dikke Van Dale het een beetje bij elkaar houdt, anders gaan die dialecten al te gauw hun eigen leven leiden. Zuid-Afrika zit al opgescheept met elf officiële talen. Ik zie er het nut niet van in dat ook het Afrikaans zich nog eens zou opsplitsen in een dialect of drie. Het blank en bruin en het zwart Afrikaans (want ook dat laatste bestaat) hebben elkaar nodig. Taalpolitiek is geven en nemen. Tot er—ik zeg maar wat—een bruinmens-Multatuli opduikt. En dan is taal krijgen. [...] (*De cowboybroek* 114–17, zie ook Brink)

Het is wellicht opmerkelijk dat De Coninck in deze uitvoerige passage de courant gemaakte associatie tussen de rassenpolitiek van de Nasionale Party (1948–94) en het Afrikaans niet legt. De officiële taal zelf is in de tijd van het verwerpelijke apartheidssysteem en de segregatiepolitiek van de blanke minoriteit in verband gebracht met deze politieke ideologie. Afrikaans, zo was de mening in landen die het regime boycotten, stond gelijk aan (de taal van) de verdrukker, van het fascistoïde en door etnische presupposities gedomineerde gedachtegoed. De Coninck, die naar eigen zeggen cultuur als wapen beschouwde, vereenzelvigde de taal net niet of onproblematisch met een ideologische stellingname. Het Afrikaans is een smeltkroes, een kruispunt van diverse talen, en wordt gesproken door meer mensen dan alleen de conservatieve “witmense”. Breytenbach, zo stelt onze schrijver, adoorde deze “overspelige taal”, die invloeden van het Engels, Hollands, Frans, Maleis, Zoeloe, Xhosa en nog enkele andere talen heeft ondergaan. In die zin is Afrikaans voor Herman de Coninck een “zeer besmette taal”. Waar hij Breytenbach om benijdt, is precies diens beheersing van het Afrikaans (en meer in het bijzonder voor de keuze voor een literair oeuvre in het Afrikaans en in het Engels). Het Afrikaans wordt voorgesteld als een slagader van een literair oeuvre dat Breytenbachs roots in de Karoo verbindt met “Afrika”.⁴ In Paarl, in de buurt van Stellenbosch en Franschhoek, staat het enige monument in de wereld dat specifiek voor een taal is opgericht. Beeldend is De Conincks beschrijving van het monument dat als een signaal van de verdere

dynamische ontwikkeling van het Afrikaans wordt verzinnebeeld. Zijn besluit is taalpolitiek te lezen: het Afrikaans verenigt in zich Europa en Afrika. Het is net die verstrengeling van beide continenten die hij in zijn op imitatio gebaseerde Breytenbach-gedicht probeerde scherp te stellen. Breytenbachs fascinatie voor de taal van de nomadische Toearegs, “de wereld waarin ik thuis ben is Afrika”, maar dus ook voor het Afrikaans van de Karoo (en zijn landelijke geboortegrond), én diens onverzettelijkheid, is wat De Coninck zo aantrekt in de literaire persoonlijkheid en de cultuurpolitieke houding van de auteur van *Terug naar het paradijs. Een Afrikaans journaal* (1993) (Ten Berge).

In de tweede alinea van bovenstaand citaat reflecteert De Coninck over de toekomst van het Afrikaans in een post-apartheid periode. Hij lijkt Coetzee’s visie te onderschrijven dat alleen het verbasterde Afrikaans, niet de taal van de blanke eurocentrische elite maar die van “de bruinmense”, zal overleven. Hij put daarvoor uit zijn eigen beperkte ondervinding op een neerlandistiekcongres in Bloemfontein. De culturele boycot van Zuid-Afrika, vooral in Nederland (ook door de Nederlandse Taalunie), wordt—zoals al eerder bleek uit een voorwoord in *Nieuw Wereldtijdschrift*—betreurd. Precies deze boycotmaatregelen noemt hij als een van de redenen waarom het Afrikaans in ijlt tempo verbastert. Het Nederlands was door de politieke houding van menig regeringsleider voor vele Afrikaanssprekenden de taal van “de moreel superieure betweters in Den Haag en Amsterdam”. Hij schetst enkele concrete voorbeelden van aanvaringen, van een sfeer van achterdocht en geestelijke terreur die in Nederland ten aanzien van Afrikaners bestond. Hij onderschat daarmee nog de wijze waarop Breytenbach, als gevangengezet anti-apartheidactivist, heeft bijgedragen aan de politieke beweging die zich in Nederland richtte tegen de regering van de Nasionale Party (Goedegebuure 220).

Het was vooral in de culturele sector dat de onmogelijkheid nog samen te werken tussen Zuid-Afrika en Nederland/Vlaanderen, tussen academici en schrijvers, is gecontesteerd. In casu op een moment dat, volgens De Coninck, vooral de steun vanuit Nederland en Vlaanderen cruciaal was. Die afwijzende houding heeft zich tegen het Afrikaans gekeerd, luidt zijn conclusie. Net op het ogenblik dat de blanke progressieven in Zuid-Afrika, die het systeem met protestacties en literaire teksten ondermijnden, alle steun konden gebruiken, bleven zij door een algemeen uitgevaardigde boycot in de kou staan en verkeerden zij in een volstrekt isolement. Op het moment dat het democratisch denken alle Europese steun kon gebruiken, is een dam rond het Afrikaner nationalisme gebouwd. Een cocon waarin het nationalisme op zichzelf terugplooipte ten koste van al wie in het land vooruitstrevende denkbeelden had en *open minded* was. De Coninck bepleit een gestandaardiseerde Afrikaanse taal, waarin ruimte is voor taalvariatie, maar waarbij ook moet worden nagedacht over de taalpolitieke functie van een sterke eenheidstaal. Hij stapt in zijn conclusie uiteraard voorbij aan een Afrikaanse literatuur die ook door “bruinmense”

en door “swartmense” wordt geschreven. De “bruinmens-Multatuli” is misschien al opgestaan; uit de “Multatuli” in de woordsamenstelling spreekt tegelijk een paternalistische houding die de Nederlandse literatuur hoger aanschrijft dan wat “bruinmense” zouden vermogen. Herman de Conincks apologie voor het Afrikaans is mede ingegeven, behalve door de Vlaamse “taal- en klassenstrijd”, door een reductionistisch beeld van de literatuur die in het Afrikaans wordt geschreven en de bonte mengeling van taalgebruikers. Dat de “bruinmens-Multatuli” opstaat, lijkt voor hem nog ver in de toekomst te liggen. Vandaar dat de Afrikaanssprekenden er goed aan doen de rangen te sluiten, zo decreteert de taal- en cultuurpoliticus in De Coninck. Zij zouden er beter aan doen voor een doelgerichte taalpolitieke strategie te opteren waarbij standaardisering hoog op de agenda moet staan. De realiteit heeft een dergelijke zienswijze intussen achterhaald.

Eybers, Krog en het *Nieuw Wereldtijdschrift*

Uit de nagelaten brieven, zeven jaar na zijn dood onder de titel *Een aangename postumiteit* verschenen, blijkt dat Herman de Coninck als hoofdredacteur van het NWT in de beginjaren van het tijdschrift (de jaren tachtig dus) verscheidene keren heeft geprobeerd Elisabeth Eybers (1915–2007) te vermurwen mee te werken aan het blad. Hij wou graag een interview met de in Amsterdam gedomicilieerde Eybers, een genre waarvoor zij zich nog niet eerder had laten strikken. Het is de enige brief aan Eybers die in het brievenboek voorkomt. Er spreekt een opmerkelijk bewonderende, bijna adorerende, maar ook wel een zeer nederige houding uit. Tegelijk spreekt De Coninck, op dat ogenblik de auteur van vier dichtbundels (*De lenige liefde*, *Zolang er sneeuw ligt*, *Met een klank van hobo* en *De hectaren van het geheugen*) en van de verzamelbundel *Onbegonnen werk. Gedichten 1964–1982* (1985), en dus niet gehinderd door enige bescheidenheid, van niet minder dan “gevoelsverwantschap”.

11.6.85

Geachte Mevrouw,

Separaat stuur ik u het laatste nummer van het NWT, hopend dat u het mooi genoeg vindt om er ooit eens gedichten aan af te staan.

Bovendien zou ik graag, ter gelegenheid van het verschijnen van uw nieuwe bundel [*Drijfsand* of *Gedigte 1962–1982, yt*], een interview met u maken.

Ik weet dat u dat gewoonlijk weigert. Ik heb althans nog nooit een vraaggesprek met u gelezen. Maar misschien juist daarom vraag ik het: het zou des te unieker zijn voor ons.

Ik weet verder niet goed wat daaraan toe te voegen.

Helpt het u als ik u ook een dichtbundel van mezelf toestuur, zodat u enige gevoelsverwantschap kunt constateren? Of is dat juist opdringerig? Ik doe het dan toch maar, je weet nooit.

Met hartelijke, bewonderende groet,
Herman De Coninck (*Postumiteit* 214)

Er is geen interview met de door de Vlaamse dichter bewonderde Elisabeth Eybers in het NWT verschenen.

Een andere, aanzienlijk jongere maar al even spraakmakende journaliste/dichter die De Coninck bijzonder hoog schatte, is Antjie Krog. In het voorwoord van het NWT-nummer, dat integraal is gewijd aan Zuid-Afrika, had De Coninck al de lof gezongen van de politiek actieve en maatschappelijk geëngageerde Krog en van het periodiek *Die Suid-Afrikaan*. Hij zou daar later in een persoonlijke brief, gedateerd op 20 mei 1996, nog verder op ingaan. In NWT, mei 1995, kunnen we lezen:

Antjie Krog is dichteres, een paar jaar geleden nog te gast op Poetry International, en “uitvoerend redakteur” van *Die Suid-Afrikaan*, een blad dat misschien wel graag een soort *Nieuw Wereldtijdschrift* zou willen zijn, maar het daar politiek te druk voor heeft. *Die Suid-Afrikaan* is een tweeëneenhalf-talig blad: Afrikaans en Engels door elkaar, een enkele keer mag ook Xhosa. Literatuur is de bedoeling, maar politieke pamfletten zijn dringender. Antjie Krog schrijft daar gedreven voorwoorden bij, die meestal eindigen met de formule “groetnis en genade”. Dat laatste smeekt ze de gekleurde bevolking af, omdat ze zo haar best doet. Dat klopt ook. Welke filosoof was het ook weer, die, gewezen op zijn ijzeren inconsequentie, zei dat hij dan wel als een wegwijzer de juiste richting aanwees, maar gezien zijn functie toch maar beter zelf ter plaatse kon blijven? Zo niet Antjie Krog. Ze legt zelf alle kilometers af die ze aanwijst, in alle richtingen. (Inleidende tekst van Herman de Coninck in Krog 30–35)

De brief die De Coninck Krog stuurde in het voorjaar van 1996, over het functioneren en de maatschappelijke impact van de Waarheids- en Verzoeningscommissie, waar Krog korte tijd later het getuigenisboek *De kleur van je hart* (oorspronkelijk *Country of My Skull*) aan heeft gewijd, kan ik hier gezien de lengte niet integraal citeren (*Postumiteit* 672–75). Het is voor beide auteurs in menig opzicht een belangrijke brief. De Coninck had Krog gevraagd over de confronterende hoorzittingen van de door aartsbisschop Desmond Tutu voorgezeten Truth and Reconciliation Commission verslag uit te brengen in het NWT. Aldus kondigde De Coninck de reeks aan:

Vanaf dit nummer begint Antjie Krog, dichteres en journaliste, met een tweemaandelijks brief uit Kaapstad. Daar gebeuren buitengewoon boeiende dingen die hier nauwelijks het nieuws halen omdat er niet genoeg doden bij vallen. Die zijn al gevallen en het gaat er nu juist om hoe Zuid-Afrika daarmee probeert om te gaan. Sinds kort is er een waarheidscommissie bezig met het onderzoek naar “oorlogsmisdrijven” tijdens de apartheid. Die misdrijven kunnen aangeklaagd worden en bestraft—maar ook vergeven. Dat geldt met name voor ideologische

misdaden. Het gevolg is alvast dat Eugène Terre'Blanche zich nu probeert te profileren als ideoloog: hij heeft nooit tegen de zwarten gevochten maar tegen het communisme. Antjie Krog is hoofd van het clubje radiojournalisten dat hierover rapporteert, met verontwaardiging en woede en schaamte en slapeloze nachten. ("Voorwoord" 1996: 3)

In totaal schreef Krog voor het NWT zes afleveringen in de rubriek "Brief uit Kaapstad" (in 1996, afl. 4, 5 en 6; in 1997, afl. 1, 2 en in het dubbelnummer dat aan de kort tevoren overleden De Coninck is gewijd: 5/6).⁵ De "Brief uit Kaapstad" was trouwens de concrete aanzet voor het schrijven van *De kleur van je hart* (2001). Het spreekt voor zich dat zowel De Conincks invitatiebrief als de zes bijdragen van Krog in NWT nader onderzoek verdienen.

Twee late gedichten

Voor de epiloog van deze verkennende beschouwing over de relaties tussen Herman de Coninck en Zuid-Afrika keer ik terug naar de poëzie. Een derde verblijf in Zuid-Afrika, na de bezoeken in 1994 en in 1995, had plaats in oktober 1996. Mogelijk was het echtpaar De Coninck er ook al in april van dat jaar geweest, zodat we kunnen concluderen dat hij er mogelijk vier keer op bezoek was. We lezen over die Kaapse reis in het najaar van 1996, toen de dichter onder meer te gast was bij Riana Scheepers en Daniel Hugo, in twee brieven die hij richtte aan zijn vrouw op het thuisfront in Berchem (Antwerpen). De reis was opgezet als een promotietoer, ter gelegenheid van de uitgave van Daniel Hugo's vertaling van gedichten van De Coninck. Hij ontmoette tijdens dat verblijf ook de Vlaamse collega-schrijver Tom Lanoye, die al sinds enkele jaren een eigen appartement bezat in Kaapstad (en de buurman is van Antjie Krog) (Lanoye, "Kaap de Goede Hoop" 162–208; *Vitriool* 92–142). Op 13 oktober 1996 had een ontmoeting plaats met de Afrikaanse dichter en arts Phil du Plessis. Aldus hangt De Coninck een hilarisch maar ook tragisch portret van Du Plessis op:

Hij is 52, homo, arts, en een soort renaissance-mens, uomo universale. Weet alles van artsenij, psychoanalyse, architectuur, schilderkunst, poëzie. Drinkt vanaf 's ochtends witte wijn. Rookt als een Turk, zelfs terwijl hij eet. Gaat nooit op invitaties in van mensen bij wie hij niet mag roken. Heeft een prachtig huis aan zee, zijn veranda lijkt wel een badhuisje, zo vlakbij. Heeft een kunstcollectie van 10 miljoen BF [250.000 euro, *yt*], en een platencollectie van 1 miljoen, waaronder nog 78-toerenplaten, en twee zelf aan te zwengelen 78-pick-ups. Daarop laat hij dan zowel jiddische jazz horen, als de eerste opname van King Creole, van Elvis Presley. Hij is vroeger al eens in een droogdok van 10 meter diep gegooid door een recalcitrante gigolo (5 breuken). Nu is hij smoor op een macho-fotomodel van 26, maar platonisch, want zodra hij naar hem een vinger uitsteekt, krijgt hij op zijn smoel. [...]. (*Het proza* 727–28)

Du Plessis duikt vervolgens weer op in een brief van De Coninck aan Daniel Hugo. In de verzamelde opstellen heb ik geen verwijzingen naar de poëzie van Du Plessis aangetroffen. In diezelfde brief polst De Coninck naar de receptie van *Liefde, miskien* in de Zuid-Afrikaanse literatuurkritiek. Met de kritische ontvangst bleek het nogal mee te vallen. Op 9 januari 1997 voegt hij in een volgende brief aan Hugo een net geschreven gedicht toe, dat later (postuum) is gebundeld in *Vingerafdrukken* (1997). De anekdotische laag ("Zo schrijft de werkelijkheid soms/een strofe of twee voor me op") verwijst naar de al eerder vermelde schrijverstournee die De Coninck, op instigatie van Van Zyl en onder meer in aanwezigheid van Simon Vinkenoog, naar de Atlantische kust bij Kaapstad heeft gebracht. Het gedicht refereert expliciet aan het reisproza in *De cowboybroek*. In de verantwoording van de dichtbundel noteerde De Coninck: "Enkele reisgedichten uit de afdeling "Ginder" zijn oorspronkelijk als proza gepubliceerd, o.a. in *De cowboybroek van Maria Magdalena*, maar waren daar niet tevreden mee, wilden uit hun context, wilden regels kwijt en er andere bij. (Zo werkt poëzie: sommige regels zijn vragende partij)." (*Vingerafdrukken* 65–66)

Ewewig

Simon Vinkenoog over de zee nabij Kaapstad:

"Ongelofelijk hoe waterpas, hè!"

"En zo weinig scheepjes!"

"Jamaar, 't is zondag!"

Later vertelt Phil du Plessis hoe zijn grootvader
metselaar was, viool speelde, en een glazen oog had.
Om te zien of een muur waterpas stond, legde hij zijn glazen
oog erop, begon viool te spelen, en als het oog bleef liggen

was de muur waterpas. Zo schrijft de werkelijkheid soms
een strofe of twee voor me op en begint viool te spelen,
omdat het zondag is.

(*Vingerafdrukken* 41)⁶

In dezelfde afdeling in *Vingerafdrukken*, "Ginder", komt ook een tweede gedicht voor waarin Zuid-Afrika de setting is, met name "Hotel in Durban".

Hotel in Durban

Rond halfzes gaat zon onder, komt zee boven.
Gooit haar zilverigheid in het rond, komt aanrollen
op haar breedste alexandrijnen van schuim,
op haar twaalfkilometers.

Mijn balkon is een groot televisiescherm waarop zee.
Overdag zijn er honderd soorten lawaai. 's Nachts twee: zee
die zich luidruchtig opgraaft uit de mijnwerkerij van zichzelf,
en krekels. Wat krekels doen is zo iets als vioolspelen op die ene

zenuw waaraan je tandpijn hebt. Tuinman spuit 's ochtends
voor het hotel de struiken schoon: uit één plant schieten er
miljoenen weg. Ik heb maar honderd woorden.

Daarin ontstaat een groot zeggen
waarin de zee zich één voor één voor één voor één
wil nederleggen.
(*Vingerafdrukken* 42)

Slot: 'Zonder de townships was er een oplossing'

Over de plaats van Zuid-Afrika in De Conincks leven en werk is met deze documentaire bijdrage het laatste woord niet gezegd. Dit verkennend artikel is het resultaat van een poging een eerste overzicht van tekstplaatsen in poëzie, reisproza, poëziekritieken en brieven te geven. De beschouwing besluit ik met een laatste fragment uit een brief, die in april 1995 moet worden gesitueerd. Na de eerste reis naar Zuid-Afrika, in oktober van het vorige jaar, schreef De Coninck aan zijn vriend Jan van Bilsen:

Ik ben [...] vorig jaar oktober [in Zuid-Afrika] geweest, en er is een goede kans dat ik er binnenkort opnieuw naartoe ga. Ook daar is de hele situatie hachelijk, en zelf ben ik uitermate pessimistisch, maar de mensen die ik ginder ontmoet heb, zijn allemaal buitensporig bereid tot political correctness. Alleen zegt iedereen erbij: ik hoop dat Nelson Mandela nog lang mag leven. Want het ANC heeft nu wel de macht, maar ze moeten nog gaan ontdekken dat ze niet meer geld hebben dan de vorige regering. Het geld is opgesoepeerd [sic] in de oorlog met Angola. Ik heb de townships bezocht. Ik had dat beter niet gedaan. Zonder de townships was er een oplossing. Maar met de townships, nee. Miljoenen mensen die daar in gods natuur zitten te kakken en die dat wonen noemen. Wat moet je eerst subsidiëren, een put onder hun gat of een dak boven hun kop?

En toch heerst daar momenteel werelddoptimisme. De onwaarschijnlijkheid van verdraagzaamheid. Zo lang het duurt. En het duurt nooit lang. [...] (*Het proza* 591—92)

Over het ontvucherende bezoek aan de townships, "de nieuwste en grootste township Khayelitsha" in de omgeving van Kaapstad, en hoe taal en politiek in Zuid-Afrika altijd weer verankerd zijn, heeft De Coninck in "Charisma in de uitverkoop"

geschreven. Het kan het fundament zijn voor een meer uitgewerkte studie van De Conincks beeldvorming van Zuid-Afrika en het Afrikaans.⁷

Instituties en actoren doen een beroep op opvattingen over kunst en cultuur, politiek en maatschappij, om hun oordelen en zienswijzen te rechtvaardigen of te rationaliseren (Dorleijn en Van Rees 16). Dat normatieve discours is altijd tijd- en plaatsgebonden, d.w.z. zij trachten andere leden van het maatschappelijke (of culturele/literaire) veld te overtuigen van hun visie op land en cultuur. Het verzamelde tekstmateriaal van Herman de Coninck, een belangrijke institutionele actor in het culturele veld van Vlaanderen in de jaren negentig, kan een licht werpen op diens normerende denkpatronen. In dit artikel staat de beeldvorming over Zuid-Afrika en het Afrikaans centraal. Relevante onderzoeksvragen kunnen zich vervolgens richten op de retorische en discursieve procedés die De Coninck in autobiografische en gefictionaliseerde teksten aanwendt. Vanuit imagologisch perspectief kan onderzoek worden gedaan naar de wijze waarop deze speler, in diens publicaties over Zuid-Afrikaanse themata en werkexterne contacten met bevriende schrijvers en vertalers, die wereld heeft waargenomen en een beeld geconstrueerd. In *De productie van literatuur* is al betoogd dat het literaire en culturele veld “vanuit een relationeel perspectief” moeten worden geanalyseerd (Dorleijn en Van Rees 25). In mijn bijdrage heb ik ook de bredere inbedding in het maatschappelijke veld verdisconteerd. Dit documentaire materiaal kan de grondstof leveren teneinde de politiek-ideologische stellingname van De Coninck met betrekking tot het maatschappelijke en culturele leven in Zuid-Afrika (in de jaren negentig) diepgaander te bestuderen.

Aantekeningen

1. Daniel Hugo selecteerde voor de eerste vertaling *Liefde, miskien* de gedichten uit De Coninck 1992. Op het achterplat staat vermeld dat uitsluitend uit *De lenige liefde* (1969), *Zolang er sneeuw ligt* (1975) en *Met een klank van hobo* (1980) is gekozen. Ook de volgende typering van De Conincks poëzie komt daarop voor, naar Daniel Hugo's eigen zeggen vermoedelijk van de hand van Frederik de Jager (uitgeverij Queillerie): “Kenmerke van sy werk is die alledaagse tema, die verrassende gesigshoek, die praatstyl, die oorspronklike beeldspraak en die versagtende ironie”. In 2009 vertaalde Daniel Hugo ook een bloemlezing uit De Conincks poëtische oeuvre onder de titel van het poëziedebuut *De lenige liefde* (Pretoria: Protea Boekhuis). De Afrikaanse uitgave *De lenige liefde* is dus niet de vertaling van De Conincks debuutbundel. Met dank aan Daniel Hugo (post op de literaire weblog *Versindaba*, 21.01.2010).
2. Herman de Coninck publiceerde in totaal vier essaybundels die integraal aan literatuur zijn gewijd. De eerste boekpublicatie is getiteld *Over de troost van pessimisme* (1983).
3. Ik wist na uitvoerig speurwerk in de gebundelde poëzie niet te achterhalen aan welke gedichten de regels zijn ontleend die aan Breytenbach worden toegeschreven.
4. Breytenbachs poëzie is doorspekt met dergelijke verwijzingen. In *Die huis van die dowe* (Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau, 1967) streepte ik onder meer deze regels in het gedicht “In julle hoede” aan: “Jy is my taal, die saad / van my bevrugting, jy is die woord / waarin ek drome kan stort” (de jij kan hier refereren aan een vrouw maar ook aan de taal en het land).
5. De afleveringen verschenen onder de volgende titels: “Ubuntu en amnestie” (NWT 1996/4, 38–41), “Zwart tegen zwart, blank tegen blank” (NWT 1996.5, 42–45), “Nog een pakkend stukje” (NWT 1996.6, 48–51), “Biecht zonder vergeving” (NWT 1997.1, 62–65), “Ruzie over de verzoening” (NWT

- 1997.2, 56–57) en “Een oneindige, vijandige nacht...” (NWT 1997.5/6, 116–120). Robert Dorsman maakte de vertalingen.
6. In het “Nawoord” achterin de bundel legt de dichter uit “[v]oor wie dat niet zou hebben beseft” dat “ewewig” Afrikaans is voor “evenwicht”.
 7. Voor dat onderzoek moet onder meer rekening worden gehouden met enkele publicaties van De Coninck die in deze beschouwing niet zijn meegenomen. Zie o.a. “Een vredig gangsterisme”, in: *Nieuw Wereldtijdschrift* 1997.2, 46–53. De bijdrage is een recensie van de foto’s van Jürgen Schadeberg, *Sof’town Blues. Images from the black ‘50’s* en “de zwarte journalistiek” van het Zuid-Afrikaanse blad *Drum* (Johannesburg). Zie D.C. Woodson, *An Index to “Africa’s leading magazine”. 1951–1965*. U Wisconsin, 1988.

Bibliografie

- [Auteurscollectief]. *Breyten Breytenbach uit de eerste hand. Schilderijen, tekeningen en essays*. Haarlem/Amsterdam: Frans Hals Museum/Meulenhoff, 1995.
- Berge, H.C. ten. “De grillige lijn. Een verkenning van Breyten Breytenbachs geschreven werk.” 2009. <www.litnet.co.za>.
- Bergh, E. van den. *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging 1900–1980*. Ed. M. Meijer en R. Buikema. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2003: 345–60. Zie ook: <http://www.dbnl.org/tekst/meij017cult01_01/>
- Brink, A. (ed.). *27 April. One year later/Een jaar later*. Pretoria/Kaapstad: Queillerie, 1995.
- Coninck, H. de. *Onbegonnen werk. Gedichten 1964–1982*. 1984 (vierde druk). Antwerpen: Manteau 1992.
- . “Twee gedichten”. *De vliegende keeper*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, (1995): 32–35.
- [—]. “Voorwoord”. *Nieuw Wereldtijdschrift* 1995.3 (mei-juni): 3.
- . *De cowboybroek van Maria Magdalena*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 1996.
- . “Voorwoord”. *Nieuw Wereldtijdschrift* 1996.4 (juli-augustus): 3.
- . *Liefde, miskien*. Daniel Hugo (samenstelling en vertaling). Kaapstad: Queillerie-Uitgewers, 1996.
- . *Vingerafdrukken*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 1997.
- . *Het proza* (2 delen). Ed. P. de Wispelaere en J. de Preter. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, deel 2, 541–682, i.h.b. (2000): 649–82.
- . *De gedichten* (2 delen). H. Brems (ed.). Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 2000.
- . *Een aangename postumiteit. Brieven 1965–1997*. Ed. B. Barnard, K. Hemmerechts, P. Piryns en A. Schreuder. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 2004.
- . *Die lenige liefde*. Daniel Hugo (samenstelling en vertaling). Pretoria: Protea Boekhuis, 2009.
- Dorleijn, G.J. en K. van Rees (red.). “Het Nederlandse literaire veld 1800–2000.” Idem, *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800–2000*. Nijmegen: Vantilt, (2006): 15–37.
- Goedegebuure, J. “‘De weerklink wordt door de situatie bepaald.’ Breyten Breytenbach in de spiegel van de Nederlandse kritiek.” *Literatuur* 1993.4. 217–22.
- Hemmerechts, K. “De stemmen van Zuid-Afrika.” *Amsterdam retour*. Amsterdam, Antwerpen: Atlas, 1995. 45–66.
- Komrij, G. *De Afrikaanse poëzie in duizend en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker, 1999.
- Krog, A. “Fragmenten van een lafaard.” Vert. R. Dorsman. *Nieuw Wereldtijdschrift* 1995.3 (mei-juni), 30–35.
- Lanoye, T. “Kaap de Goede Hoop.” *Maten en gewichten*. Amsterdam: Prometheus. 1994. 162–208.
- . *Vitriool voor gevorderden 1994–2003*. Amsterdam: Prometheus. 2004. 92–142.